

Uchwała Nr LXI.362.2023
Rady Gminy Radecznica
z dnia 27 października 2023 roku

w sprawie: przyjęcia *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radecznica na lata 2023-2026*.

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt. 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. 2023 r. poz. 40 ze zm. oraz art. 87 ust. 1, 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840 ze zm.)

uchwala się, co następuje:

§ 1.

Przyjmuje się *Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radecznica na lata 2023-2026*, stanowiący załącznik do uchwały.

§ 2.

Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Radecznica.

§ 3.

Uchwała podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubelskiego i wchodzi w życie po upływie 14 dni od daty ogłoszenia.

PRZEWODNICZĄCY RADY GMINY

Jerzy Gumieniak

GMINA RADECZNICA

**CZTEROLETNI PROGRAM OPIEKI NAD
ZABYTKAMI**

DLA GMINY RADECZNICA

na lata 2023-2026

Opracował:
Jacek Studziński

Lublin 2023

SPIS TREŚCI

1. Wstęp
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego
 - 4.1. Założenia programowe ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Polsce w świetle strategicznych dokumentów krajowych.
 - 4.2. Ustalenia dla Gminy Radecznica zawarte w dokumentach strategicznych, planistycznych (wojewódzkich i lokalnych) dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego.
5. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy
 - 5.1. Zarys historii gminy
 - 5.2. Zabytki nieruchome
 - 5.3. Zabytki ruchome
 - 5.4. Zabytki archeologiczne
 - 5.5. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych
 - 5.6. Dziedzictwo niematerialne
 - 5.6. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony
 - 5.7. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków
 - 5.8. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń
7. Założenia programowe
 - 7.1 Priorytety programu opieki
 - 7.2. Kierunki działań programu opieki
 - 7.3. Zadania programu opieki
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami
11. Realizacja i finansowanie przez gminy zadań z zakresu ochrony zabytków

1. WSTĘP

Przedmiotem niniejszego opracowania jest kolejna propozycja intencjonalna mająca na celu objęcie opieką zabytki znajdujące się na obszarze administracyjnym Gminy Radecznica, stanowiące ważny element dziedzictwa kulturowego. W dotychczasowej praktyce przyjęto, iż *Program Opieki nad Zabytkami* stanowił planowe rozwinięcie założeń przyjętych w dokumencie *Strategia Rozwoju Gminy Radecznica* oraz zamierzeń właścicieli obiektów zabytkowych, których działalność, między innymi edukacyjna bądź informacyjna, była powiązana z ochroną dziedzictwa kulturowego. Jednak w obecnej sytuacji (*SRG* przestała obowiązywać z końcem 2022 r., obecnie jest na etapie aktualizacji) to założenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami winny stanowić wytyczne kierunków działań podejmowanych przez gminę, mających na celu szeroko pojętą ochronę dziedzictwa kulturowego. Głównym celem programu, wynikającym z Ustawy, jest zdiagnozowanie stanu zachowania zabytków i określenie zadań, które winny być realizowane w latach 2023-2026, przy uwzględnieniu planów oraz możliwości organizacyjno-finansowych właścicieli zabytków. Program określa stan pożądany, do którego należy dążyć w zakresie opieki nad zabytkami na terenie Gminy, wskazując przy tym niezbędne do wykonania zadania oraz podpowiada sposoby ich realizacji poprzez określenie podstawowych założeń ochronnych, organizacyjnych, finansowych, edukacyjnych i promocyjnych.

W tym miejscu należy podkreślić, że zgodnie z przyjętymi założeniami w ustawach i programach wyższego szczebla, celem programu jest także dążenie do osiągnięcia odczuwalnej i akceptowanej społecznie poprawy w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie Gminy Radecznica, zasobu dziedzictwa kulturowego oraz zachowania krajobrazu kulturowego. Niezwykle ważne jest również, by poprawa ta dokonywała się przy czynnym współudziale mieszkańców, poprzez różne formy ich aktywności i zaangażowania w opiekę nad zabytkami. Obowiązkiem władz samorządowych w tym względzie jest pobudzanie i usprawnianie mechanizmów regulujących kwestie opieki oraz jej stymulowanie, tworzenie i wspieranie inicjatyw z tym związanych. W zaistniałej sytuacji niezwykle istotny jest fakt, by dzięki realizacji założeń, sukcesywnie poprawiał się stan zabytków chronionych nie tylko poprzez wpis do rejestru zabytków, ale także do GEZ. Powyższa kwestia dotyczy również pozostałych właścicieli zabytków, którzy zdecydowali się na współpracę z władzami gminy i samodzielnie podjęli się opieki na zabytkami.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawą prawną w kwestii ochrony zabytków w Polsce jest *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z dn. 23 lipca 2003 r. (Dz. U. nr 162, poz. 1568 z 2003 r. z późn. zmianami), która wprowadziła i sprecyzowała pojęcia - ochrony i opieki nad zabytkami.

Zgodnie z w/w ustawą - ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków:

1. naukowego badania i dokumentowania zabytku;
2. prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
3. zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
4. korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
5. popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

W ustawie zostały zdefiniowane obowiązki oraz kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do obowiązków wójta (burmistrza lub prezydenta miasta) należą w szczególności:

- prowadzenie gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy (w której powinny być ujęte: zabytki nieruchome wpisane do rejestru, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta) Gminy w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 22);
- sporządzanie (na okres 4 lat) Programu Opieki nad Zabytkami (art. 87); uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji miejscowych

planów zagospodarowania przestrzennego (art. 18 i 19), który to program służy celom określonym w Ustawie (wymienionym w kolejnym rozdziale niniejszego opracowania). Następnie program przyjmuje Rada Gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, po czym jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu wójt sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie gminy.

Zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym do zakresu działania samorządu gminnego należy wykonywanie zadań publicznych o charakterze lokalnym w imieniu własnym i na własną odpowiedzialność, nie zastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów (art. 2 i 6). W szczególności zadania własne obejmują sprawy min.: ładu przestrzennego, gospodarki terenami i ochrony środowiska, kultury, zieleni komunalnej i zadrzewień, cmentarzy komunalnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY ZABYTEKÓW i OPIEKI NAD ZABYTEKAMI

W trakcie sporządzaniu niniejszego Programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami dla gminy Radecznica wykorzystano m.in.:

akty prawne:

- Ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840. ze zm.),
- Ustawę z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. 2023 poz. 977 ze zm.)
- Ustawę z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. z 2015 r., poz. 774, ze zm.),
- Ustawę z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tekst jednolity Dz. U. z 2023r. poz. 1336, ze zm.),
- Ustawę z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz.U. z 2018 r., poz. 2337 ze zm.)
- Ustawę z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2023 r., poz. 571 ze zm.),
- Ustawę z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2022 r., poz. 2556 ze zm.),

- Ustawę z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. z 2023 r., poz. 344, ze zm.),
- Ustawę z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 r. poz. 385, ze zm.),
- Ustawę z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz. U. z 2023 r. poz. 682, ze zm.),
- Ustawę z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 r., poz. 194, ze zm.)
- Ustawę z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2023 r. poz. 40, ze zm.)
- Ustawę z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r., poz. 2393, ze zm.).
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 113, poz. 661)
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 10.09.2019 zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886).
- Obwieszczenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z d. 20 listopada 2020 w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2020 poz. 56)

We wspomnianym Rozporządzeniu wprowadzono nowy wzór karty adresowej Gminnej Ewidencji Zabytków (GEZ) oraz szczegółowo została omówiona forma jej sporządzania oraz tryb włączania i wyłączania z GEZ. Zmiany przedstawiono w § 14, 15, 17 i 18.

akty prawa miejscowego i dokumenty strategiczne Gminy Radecznica

- Strategia Rozwoju dla Gminy Radecznica na lata 2016-2022 – wygasła, obecnie jest aktualizowana.
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Radecznica, Zamość 1999
- Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego – Gmina nie posiada
- Lokalny Program Rewitalizacji gminy Radecznica - Program jest w opracowaniu

dokumenty programowe wojewódzkie:

- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego, przyjęty uchwałą nr XI/162/15 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 30 października 2015 r., opracowany przez Zarząd Województwa Lubelskiego;
- Wojewódzki program opieki nad zabytkami w województwie lubelskim na lata 2019-2022, uchwała nr IX/160/15 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 2 września 2019 r.,
- Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego z perspektywą do 2030 r. przyjęta uchwałą Sejmiku Województwa Lubelskiego Nr XXIV/406/21 z dnia 29 marca 2021 r.
- Program Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej na lata 2021-2027

krajowe dokumenty programowe z zakresu dóbr kultury:

- Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki Nad Zabytkami (przyjęty przez Radę Ministrów, uchwała nr 125/214 z dn. 25 czerwca 2014), opracowany przez specjalny zespół Rady Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury pod przewodnictwem prof. dr hab. Bogumiły Rouby;
- Narodowa Strategia Kultury na lata 2004-2013 oraz Uzupełnienie Narodowej Strategii Kultury na lata 2004-2020.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

We wspomnianej Ustawie z 23 lipca 2003 r. szczególnie mocno uwypuklono zasadę, iż opracowanie programu opieki nad zabytkami ma na celu:

1. Włączenie zagadnień ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
2. Rozpatrywanie kwestii uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z ochroną przyrody i równowagą ekologiczną.
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy ich stanu.
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.

6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

4.1. Założenia programowe ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Polsce w świetle strategicznych dokumentów krajowych.

1. Według stanu na sierpień 2023 r. obowiązuje opracowany przez Zespół Rady Ochrony Zabytków, powołany przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, *Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2023*, przyjęty uchwałą nr 82/2019. Przyjęte są w nim podstawowe założenia programowe ukierunkowane na wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego. Znaczna część zaakcentowanych celów i kierunków działań winna być uwzględniona w lokalnych programach opieki nad zabytkami, szczególnie w kwestiach: integracji ochrony dziedzictwa kulturowego, przyrodniczego, krajobrazu oraz stosownych zasad zagospodarowania przestrzennego, promocji dziedzictwa kulturowego, wzmocnienia jego roli w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości. W odniesieniu do samorządów oznacza to m.in. *zwiększenie zaangażowania, ze szczególnym uwzględnieniem gmin, w ochronę i opiekę nad zabytkami oraz wzmocnienie zaangażowania społecznego na rzecz ochrony zabytków, w tym propagowanie parków kulturowych (ich stanowienie jest władczą kompetencją rad gmin) jako skutecznej formy ochrony zabytków*. Z powyższymi działaniami m.in. wiążą się:

- szkolenia dla pracowników jednostek samorządu terytorialnego i pracowników służb konserwatorskich, m. in. w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym;
- program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego;
- podniesienie bezpieczeństwa zabytków poprzez współpracę z właściwymi służbami np. Policja;
- kampanie społeczno-edukacyjne w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami;
- powołanie Centrum Architektury Drewnianej, którego podstawowym celem będzie dostarczanie wiedzy dotyczącej zasad konserwacji zabytków drewnianych właścicielom, opiekunom oraz rzemieślnikom zaangażowanym w opiekę nad tego rodzaju obiektami;

2. Nadal obowiązują *Założenia Narodowej Strategii Kultury na lata 2004-2013* będące uzupełnieniem *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020* (dokument wdrożeniowy: Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego na lata 2004–2020”). Zgodnie z podstawowymi założeniami NSK zasadniczym celem strategii winno być działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce, dlatego też przyjęto następujące priorytety:

- Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe (zmierzające do materialnej poprawy stanu zabytków), ich adaptacja i rewitalizacja oraz zwiększenie dostępności dla nich mieszkańców, turystów i inwestorów.
- Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego.

Dokumentem służącym wdrożeniu Narodowej Strategii Kultury w sferze materialnej spuścizny kulturowej Polski jest Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego”. Podstawą do jego sformułowania jest uznanie sfery dziedzictwa za niezbędny warunek rozwoju i upowszechniania kultury, a także za potencjał regionów służący wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców.

4.2. Ustalenia dla Gminy Radecznica zawarte w dokumentach strategicznych, planistycznych (wojewódzkich i lokalnych) dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego.

I. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego.

Zgodnie ze Strategią Rozwoju województwa lubelskiego w Planie Zagospodarowania Przestrzennego województwa kierunki polityki przestrzennej zostały połączone z działaniami na rzecz rozwoju kultury i ochrony walorów przyrodniczo - krajobrazowych regionu. Należy tu podkreślić, że obszar Gminy w znacznym procencie (85 %) znajduje się na terenie Szczebrzeszyńskiego Parku Krajobrazowego. Wskazano zlewnię górnego Wieprza i powiązane z tym rejonem miejscowości m.in. Radecznicę jako obszar, który należy objąć ochroną planistyczną (s. 63). Wymieniano Radecznicę jako miejscowość, którą z racji historii należy włączyć w pasmo rozwoju turystyki związane z pograniczem kulturowym trzech religii (s. 78). Ponadto podkreślono wartość sanktuarium w Radecznicy jako miejsca pielgrzymek (s. 80), ściśle powiązanego z rozwojem ruchu turystycznego (s. 95). W nawiązaniu do turystyki, w dalszej części powyższego dokumentu wskazano na konieczność włączenia Radecznicy do szlaku związanego z Ordynacją Zamojską (s. 96).

II. Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020

W Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego nie wymieniono żadnej z miejscowości wchodzących w skład Gminy, wskazano natomiast ogólnie priorytety rozwoju województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz jego wykorzystanie dla harmonijnego rozwoju społecznego. Ponadto w częściach poświęconych turystyce oraz ochronie dziedzictwa kulturowego Strategia podkreśla potrzebę:

1. ochrony krajobrazu kulturowego głównych ośrodków turystycznych,
2. umacniania publicznego charakteru zadań samorządów w dziedzinie kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, szczególnie zapewnienie systemowych warunków ich finansowania,
3. wykorzystywania dziedzictwa kulturowego regionu jako elementu wzbogacania rynku pracy (promocja zewnętrzna),
4. stworzenia sprawnego systemu finansowania rewaloryzacji zabytków.

III. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Woj. Lubelskim na lata 2019-22

Powyższy dokument, opracowany na lata 2015-2018 ma charakter uzupełniający w stosunku do innych aktów planowania wojewódzkiego i w niewielkim stopniu odnosi się do problemów Gminy dotyczących zabytków. W kontekście dziedzictwa kulturowego odnotowano w nim umieszczenie Samodzielnego Publicznego Wojewódzkiego Szpitala Psychiatrycznego w zabytkowych zabudowaniach klasztornych (s. 19), powstałych w stylu renesansu lubelskiego w latach 1684-95 dla radecznickich bernardynów (s. 35). Ponadto wskazano Radecznicę jako jeden z ważniejszych ośrodków kultu religijnego związanego ze św. Antonim (s. 71) na Lubelszczyźnie.

IV. Strategia Rozwoju Gminy Radecznica na lata 2016-2020

Strategia Rozwoju wygasła trzy lata temu, natomiast obecnie są prowadzone prace nad jej aktualizacją. Mając jednak na uwadze aktualność jej podstawowych założeń, należy przytoczyć jej podstawowe, które zapewne przywołane w powstającym dokumencie. W kwestii dotyczącej kwestii kulturowych, główny nacisk położono na funkcjonowanie sanktuarium św. Antoniego w Radecznicy oraz na walory krajobrazowe terenów wchodzących w skład Gminy. Uwypuklono przy tym fakt, iż ok. 85 % jej powierzchni znajduje się w obrębie Szczebrzeszyńskiego Parku Krajobrazowego (s. 16), co niestety nie przekłada się na wzmożenie ruchu turystycznego. W dalszej części dokumentu pokrótce omówiono historię kościoła i klasztoru w Radecznicy i neogotyckiego kościoła w Mokrymlipiu (s. 18-20) oraz wspomniano skansen w Zaburzu (s. 21). Według autorów opracowania, elementy te

w powiązaniu z cennymi walorami przyrodniczymi i krajobrazowymi, mogą odgrywać ważną rolę w rozwoju turystyki na obszarze Gminy (s. 100).

W rozdziale SWOT poddano szerokiej analizie atuty i wady Gminy, wskazując jako mocną stronę, w szerokim aspekcie kulturowym, funkcjonowanie sanktuarium w Radecznicy oraz walory krajobrazowe. Mocną stroną są także nakłady Gminy na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego. Natomiast słabą skromna infrastruktura techniczna, zły stan nawierzchni dróg oraz położenie na uboczu ważnych tras komunikacyjnych.

We wnioskach końcowych opracowania wskazano jako jeden z elementów stymulujących rozwój Gminy funkcjonowanie sanktuarium w Radecznicy, które przyciąga znaczną ilość pielgrzymów (s. 146). Znane w regionie miejsce kultu w powiązaniu z cennymi walorami krajobrazowymi tych terenów mogłoby stanowić ważny impuls do dalszego rozwoju gospodarczego Gminy, jednak musi iść za tym poprawa infrastruktury turystycznej (bazy noclegowej i żywieniowej). Ponadto w *Strategii* wskazano jako jeden z celów operacyjnych rozwój infrastruktury turystycznej pkt 4.4, powiązany m.in. z następującymi kierunkami działań:

- renowacja i rewitalizacja na cele turystyczne obiektów dziedzictwa kulturowego oraz rewitalizacja i modernizacja infrastruktury kultury
- odnawianie lub poprawa stanu technicznego obiektów budowlanych, w tym zabytkowych, służących zachowaniu dziedzictwa kulturowego i rozwoju turystyki na obszarach wiejskich

V. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Radecznica

W Studium, mającym na celu wskazanie celów stawianych planowi zagospodarowania przestrzennego, m.in. określono kierunki i zasady ochrony dóbr kultury znajdujących się na terenie Gminy (s. 13-16). Zgodnie z powyższym, omówiono tok postępowania dla zabytków znajdujących się w rejestrze zabytków oraz ewidencji konserwatorskiej (po aktualizacji oraz wykreśleniu nieistniejących obiektów obecnie znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków), w przypadku podjęcia działań zabezpieczających lub inwestycyjnych. Powyższe obiekty zostały wymieniono w Aneksach 2 i 3. W dalszej części wskazano na konieczność zachowania harmonijnego ukształtowania krajobrazu kulturowego oraz właściwe wpisywanie w jego formę nowych obiektów. Ponadto podniesiono kwestię utrzymania istniejących placówek kultury i reaktywacji Gminnego Ośrodka Kultury (utworzonego w 2016 r. jako Gminne Centrum Kultury, ob. Gminne Centrum Kultury, Sportu i Turystyki).

5. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW I ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY

5.1. Zabytki nieruchome

Urbanistyka i ruralistyka:

Na terenie Gminy nie występują układy urbanistyczne, gdyż nie ma tu i nie było ośrodków miejskich. Natomiast z analizy źródłowych przekazów kartograficznych z końca XVIII w. wynika, że dominującym układem ruralistycznym na tym terenie była jednodrożnica, z obustronną, rozluźnioną zabudową (z czasem zagęszczoną), niekiedy wpisaną w stok wzgórza. Typowym przykładem może być tu układ Radeczniczy oraz Gruszki Zaporskiej. Niekiedy te najbardziej charakterystyczne dla krajobrazu kulturowego polskiej wsi układy, były przekształcane w widlicę powstałą dzięki rozwidlającym się w danej miejscowości drogom. Tu jako przykład należy wskazać Mokrelipie, niewątpliwie posiadającą najstarszą proveniencję na terenie Gminy, gdyż po raz pierwszy wzmiankowano je w końcu XIV w.

Architektura sakralna:

W 1664 r. na terenie **Radeczniczy** jednemu z mieszkańców wsi – tkaczowi Szymonowi kilkukrotnie objawił się św. Antoni, co zapoczątkowało kult tego Świętego na tych terenach. Początkowo opiekę nad miejscami objawień roztoczył proboszcz z Mokregolipia, a następnie sprowadzeni z Zamościa franciszkanie, jednak wkrótce potem franciszkanie wrócili do Zamościa, a na ich miejscu osadzono bernardynów, dla których biskup chełmski Mikołaj Świrski ufundował w 1667 r. niewielką drewnianą kaplicę i klasztor. Ponadto w formie uposażenia zakonnicy otrzymali wieś Radecznicę, od początku XV w. stanowiącą własność szlachecką, dopiero w roku 1666 przekazaną kościołowi katolickiemu (w 1725 r. bernardyni przekazali wieś ordynatowi Tomaszowi Zamoyskiemu, który umieścił tu siedzibę klucza). Dzięki licznym fundatorom m.in. królowi Michałowi Wiśniowieckiemu, podkomorzemu Janowi Romanowskiemu i Elżbiecie Kopczyńskiej, w 1684 r. rozpoczęto budowę nowego, murowanego kościoła. Autorem projektu barokowej świątyni był Jan Michał Link, nadworny architekt ordynata Marcina Zamoyskiego, twórca twierdzy w Zamościu i wielu kościołów na Lubelszczyźnie. Konsekracji kościoła dokonano w 1693 r., natomiast budowę klasztoru zakończono w 1 ćwierci XVIII w.

Do usytuowanego na wzgórzu zespołu klasztornego prowadzą zabudowane, XVII-wieczne kryte schody, z dwoma bramami, których skrzydła pokryte są bogatą dekoracją plastyczną, zróżnicowaną zarówno w czasie powstania jak i formie. W północnej części

zespołu założono rozległy park, w którym pod koniec XVII w. wybudowano kaplice, w miejscach objawień św. Antoniego.

Po erekcji parafii w Radecznicy, na terenie parku założono w 1869 r. cmentarz. Jeszcze w tym samym roku klasztor został odebrany bernardynom i przekazany unitom, a 13 lat później prawosławnym zakonnikom. Od 1899 r. w klasztorze zamieszkały prawosławne mniszki, które prowadziły w nim dwuklasową szkołę. W tym okresie kościół został przebudowany (na wieżach wprowadzono kopuły, usunięto ołtarze i wystrój). W 1910 r. na terenie zespołu wybudowano postklasycystyczny internat dla potrzeb nowopowstałej szkoły kształcącej ogrodniczkę i sadowniczkę. Mniszki opuściły Radecznicę w 1915 r., wkrótce potem miała miejsce rekatolicyzacja kościoła, natomiast bernardyni ponownie przybyli do swojej siedziby w 1919 r. Po ich powrocie na terenie klasztoru utworzono niższe seminarium zakonne, umieszczone w wybudowanym w 1924 r. budynku. Istotne zmiany zaszły także w wyglądzie kościoła, gdyż usunięto kopuły i odtworzono wieże wg projektu Józefa Dziekońskiego.

W 1950 r. po raz kolejny usunięto bernardynów z ich budynków, które przekazano na działalność szpitala dla psychicznie chorych. Zakonnicy połowę klasztoru odzyskali dopiero w 1981 r., pozostałe nadal użytkowane są przez szpital. W lipcu 1995 r. wnętrze świątyni zostało zniszczone w trakcie pożaru – bezpowrotnie utracono wyposażenie m.in. cudowny obraz przedstawiający św. Antoniego, polichromię sklepienia, ambonę i ołtarze.

Parafia w **Mokrymlipiu** jest jedną z najstarszych parafii na terenie obecnej diecezji zamojsko-lubaczowskiej, gdyż została erygowana w styczniu 1403 r. Wkrótce potem, z inicjatywy Mikołaja z Latyczyna, właściciela Lipia, wzniesiono niewielką, zapewne drewnianą świątynię, zastąpioną w poł. XVII w. murowaną, barokową. W k. XIX w. dotychczasowy kościół okazał się zbyt mały, dlatego też zawiązano komitet budowy nowej świątyni, którą wzniesiono w nowym miejscu, w latach 1907-1913 wg. projektu Józefa Piusa Dziekońskiego. Głównym donatorem był zarząd Ordynacji Zamojskiej oraz w mniejszym stopniu parafianie, pośród których hojnością wyróżniła się właścicielka Sułowic Maria Huskowska, fundatorka ołtarza głównego i ambony. Kościół w zasadzie przetrwał bez większych zmian, pomimo dwukrotnych poważniejszych remontów w 1944 r. i 1978. Do pocz. XIX w. wokół barokowej świątyni funkcjonował cmentarz przykościelny, stopniowo likwidowany po założeniu nowej nekropolii, położonej ok. 200 m na pld.-zach. od kościoła. Pozostałością po cmentarzu jest nagrobek Piotra i Tekli Grabowskich właścicieli Sułowca, w formie krzyża na prostopadłościennym postumencie z 2 poł. XIX w. We wschodniej części cmentarza zachowała się murowana dzwonnica-brama z k. XVIII w. W skład zespołu kościelnego wchodzi także eklektyczna plebania wybudowana w 1930 r.

Parafia rzymskokatolicka w **Trzęsinach** została erygowana w 1922 r. przez biskupa lubelskiego Fulmana, jednak jeszcze przed 1875 r. istniała tu cerkiew i parafia unicka pw. św. Praksedy. Świątynię rozebrano pod koniec XIX w., natomiast w 1902 r. wzniesiono drewnianą kaplicę, z inicjatywy prawosławnych zakonnic, mieszkających w pobliskiej Radecznicy. W budynku obecnej plebanii zakonnice prowadziły szkołę. Po I wojnie światowej kaplicę przekazano kościołowi katolickiemu. Świątynię rozbudowano w l. 1933-34 oraz w l. 50 XX w. (kopułę zdjęto dopiero w 1956 r.).

Architektura rezydencjonalna:

Na terenie Gminy nie zachowały się przykłady architektury rezydencjonalnej, które niewątpliwie istniały tu jeszcze w XIX w. ze szczególnym wskazaniem Mokregolipia oraz Radecznicy. Mokrelipie, stanowiące własność drobnej szlachty (Łatyczyńskich), w części nabył w 1605 r. Jan Zamoyski, a następnie włączył do ordynacji zamojskiej. W późniejszym okresie, gdy wieś stała się siedzibą klucza liczącego cztery miejscowości, dwór zastąpiono rządówką ze skromną zabudową gospodarczą. Natomiast w Radecznicy, włączonej do ordynacji w 1725 r., niewielki dwór, będący siedzibą zarządcy klucza, odnotowano jeszcze na początku XIX w.

Budynki użyteczności publicznej:

Na terenie Gminy budynki użyteczności publicznej występują jedynie na terenie zespołu kościelno-klasztornego w Radecznicy – internat i gimnazjum (ob. budynki szpitalne).

Budynki przemysłowe:

Jedynym zachowanym obiektem przemysłowym na terenie Gminy jest murowany z kamienia wapiennego spichlerz, wzniesiony na przełomie XIX/X w., znajdujący się w Mokrymlipiu. Jego powstanie zapewne należy wiązać z rodziną Świderskich, w rękach których wieś znajdowała się w tym czasie.

Budynki mieszkalne:

Na obszarze Gminy nie zachowały się obiekty mieszkalne objęte ochroną konserwatorską.

Cmentarze i miejsca pamięci:

W Gorajcu, przy drodze do Radecznicy znajduje się rzymskokatolicki cmentarz

parafialny, powstały w 1958 r., założony na planie prostokąta, w części frontowej ogrodzony ceglanym murem. Na jego terenie nie ma nagrobków o wartościach zabytkowych, natomiast należy odnotować grób księdza Wojciecha Olecha, byłego więźnia obozu w Oranienburgu i praelata honorowego papieża Jana XXIII.

Na południowy-zachód od kościoła w Mokrymlipiu, przy drodze do Radeczniczy, położony jest cmentarz parafialny, rzymskokatolicki powstały zapewne na pocz. XIX w. Od otaczających go pól uprawnych oddzielony jest betonowym ogrodzeniem z modularnych segmentów. Na cmentarzu zachowało się ok. 40 kamiennych i żeliwnych nagrobków sprzed 1945 r. Najstarszy z nich, z czytelną inskrypcją pochodzi z 1834 r. Kilka nagrobków z 1 poł. XIX w. (m.in. K. Jaworskiego, A. Dęboliny czy T. Grabowskiego) posiada interesującą formę artystyczną z bogatą oprawą. Ponadto należy wyróżnić monumentalne nagrobki: rodziny Baranieckich, A. Sawickiej i M. Kucharskiej. W płn.-wsch. narożniku znajduje się murowany budynek d. kostnicy wzniesiony zapewne w 1922 r.

Na terenie Mokregolipia znajduje się drugi cmentarz – przykościelny – położony na północ od obecnego kościoła, funkcjonujący od XV w. czyli budowy pierwszej świątyni do początku XIX w. Na jego terenie zachował się kamienny nagrobek Piotra i Tekli Grabowskich z 2 poł. XIX w., właścicieli pobliskiego Sułowca, boczna ściana XVII -wiecznego kościoła oraz dzwonnica bramna z XVIII w. Teren nekropolii jest nieogrodzony, jedynie od zachodu i południa wydziela go starodrzew lipowy.

Cmentarz w Radeczniczy został założony w 1869 r., po utworzeniu unickiej parafii na gruntach zabranym bernardynom. Wcześniej zakonników chowano w krypcie kościelnej, natomiast wiernych w pobliskim Mokrymlipiu. Od roku 1886 nekropolia znalazła się w gestii parafii prawosławnej, co utrzymało się do czasu I wojny światowej. Po powrocie bernardynów do Radeczniczy (1919 r.) cmentarz stał się miejscem pochówków zakonników, a po przekazaniu budynków klasztornych na potrzeby szpitala – pacjentów. Ostatnie pochówki miały miejsce w l. 70 XX w. Wśród interesujących nagrobków należy odnotować trzy kamienne krzyże na postumentach, pochodzące z lat: 1888, 1893 i 1905. Nekropolia położona jest na terenie parku klasztornego, pośród liczego starodrzewu. Całość jest otoczona metalowym ogrodzeniem.

Do czasu erekcji parafii w Radeczniczy, zmarłych początkowo grzebano na terenie cmentarza w Mokrymlipiu. Cmentarz parafialny w Radeczniczy powstał w 1988 r.,

Na południe od kościoła w Trzęsinach, przy drodze do Żelebska, znajduje się cmentarz parafialny, założony w 1925 r., wkrótce po erekcji parafii rzymskokatolickiej mającej miejsce w 1922 r. Pośród zachowanych nagrobków, pochodzących sprzed 1945 r. nie ma obiektów o wyróżniających się wartościach zabytkowych, należy jedynie wyróżnić kilka nagrobków

osób wyznania prawosławnego, zmarłych w okresie międzywojennym. W południowej części nekropolii, pod lasem w l. 30 XX w. wzniesiono niewielką drewnianą kapliczkę cmentarną, pełniącą obecnie rolę magazynu.

W Zaporzu, niewielkiej miejscowości położonej ok. 1 km od Radeczniczy, na zachód od zabudowań mieszkalnych, znajduje się cmentarz z I wojny światowej, na którym pochowano 2090 żołnierzy austriackich i 1672 rosyjskich, poległych w trakcie bitwy, jako rozegrała się w pobliżu w 1915 r. Żołnierze pochowani są w 21 mogiłach zbiorowych i dwóch indywidualnych. Pośród mogił widoczna jest kamienna figura Najświętszej Marii Panny Niepokalanie Poczętej, osadzona na kolumnie, ujętej w dolnej części odwróconymi wolutami. Na frontowej ścianie wyryty jest napis: OBYWATELE/ WSI w ZAPOŻU/ JAN i TEOFIL/ i ANTONI/ OLEJARSCY/ FUNDATOROWIE/ 1921 r. Całość jest otoczona ziemnym wałem.

Kapliczki i figury przydrożne

W południowo-zachodniej części Czarnegostoku, poza zabudowaniami, jest usytuowana murowana, neogotycka kapliczka wzniesiona na początku XX w., której powstanie należy wiązać z upamiętnieniem nieistniejącej cerkwi grekokatolickiej (następnie prawosławnej), rozebranej w tym okresie. W jej wnętrzu znajduje się drewniana rzeźba przedstawiająca Św. Michała Archanioła. Kapliczka ogrodzona jest niskim drewnianym płotem sztachetowym.

Nieopodal kościoła parafialnego w Gorajcu – Starej Wsi, znajduje się murowana, dwukondygnacyjna kapliczka przydrożna, wzniesiona zapewne w k. XVII w. Jej powstanie związane jest z upamiętnieniem żołnierzy ordynacji zamojskiej poległych w trakcie odsieczy wiedeńskiej Jana III Sobieskiego w 1685 r. Pozostałe wersje genezy budowy kapliczki (szlak bursztynowy, bohaterską śmierć młodej kobiety) należy traktować jako legendy. Pierwotnie we wnętrzu kapliczki znajdowała się biała rzeźba Matki Boskiej stąd wśród okolicznych mieszkańców krążyła nazwa „biała figura”.

Na wschód od zabudowań wsi Gruszka Zaporska, przy drodze do Zaporza, na prywatnej nieruchomości oznaczonej nr 585/1 znajduje się niewielka, domkowa kapliczka, z figurą św. Jana Nepomucena wewnątrz. Drewniana rzeźba w ludowym stylu, powstała prawdopodobnie pod k. XIX w.

W Mokrymlipiu, na terenie cmentarza przykościelnego wokół nieistniejącej świątyni, znajduje się niewielka drewniana kapliczka domkowa, wzniesiona pod koniec XIX w. W jej wnętrzu była umieszczona znacznie późniejsza figura Chrystusa w typie „Serce Gorejące”, obecnie przeniesiona do nowej kapliczki położonej przy obecnie istniejącym kościele, na działce nr 152.

W obrębie zespołu klasztornego w Radecznicy zachowały się trzy interesujące kapliczki o zróżnicowanej formie:

- Kamienna figura Matki Boskiej Bolesnej, osadzona na kolumnie, zapewne powstała w XVIII w., usytuowana przed fasadą kościoła.

- Murowany, dwukondygnacyjny postument z krzyżem, położony przy wejściu na dziedziniec przed kościołem, wzniesiono prawdopodobnie w 1 poł. XIX w. Dwukondygnacyjny, opłaszczowany w dolnej części, natomiast górna część jest otwarta od frontu arkadową wnęką, w której umieszczony jest płaskorzeźbiony krzyż łaciński. Całość nakryta jest czterospadowym daszkiem, zakończonym drewnianym krzyżem.

- Kamienny nagrobek-obelisk, datowany na 2 poł. XVII w., usytuowany w północnym narożniku dziedzińca klasztornego. Czworoboczny obelisk osadzony jest na czworobocznej podstawie, z artykulacją ścian bocznych w formie tablic, obecnie zatartych lub nieistniejących.

Poza kościołem i klasztorem, na terenie parku klasztornego zachowały się trzy murowane kaplice, powstałe w k. XVII w., odbudowane w 1934 r. po zniszczeniach z czasów, gdy sanktuarium znajdowało się w posiadaniu kościoła prawosławnego:

- pw. Matki Boskiej Niepokalanego Poczęcia, założona na rzucie ośmioboku, nakryta ośmiopółciowym dachem namiotowym, zwieńczonym krzyżem.

- św. Stanisława (d. św. Tekli), usytuowana w północnej części parku, w kształcie rotundy, poprzedzonej niewielkim dwukolumnowym portykiem, nakrytej wielopółciowym dachem namiotowym, zwieńczonym ażurowym metalowym krzyżem.

- św. Marii Magdaleny (d. św. Stanisława, św. Franciszka), usytuowane w zachodniej części parku, przy wewnętrznej drodze prowadzącej do zabudowań gospodarczych, na dz. nr 2141. Założona na planie ośmioboku, poprzedzona czterokolumnowym portykiem, nakryta ośmiopółciowym dachem, zwieńczona ażurowym, stylizowanym krzyżem.

Na zachód od kościoła i klasztoru, w odległości ok. 50 m, jest usytuowana murowana kaplica św. Franciszka, wybudowana w 1926 r. Założona na planie prostokąta, flankowana krużgankami otwartymi od wschodu. Fasada ujęta zdwojonymi pilastrami zwieńczona szczytem w kształcie aediculi ze ślimacznicami.

Z radecznickim zespołem kościelno-klasztornym, jakkolwiek usytuowana poza wzgórzem klasztornym, jest związana kaplica św. Antoniego zwana „Na wodzie”, przy ul. Prusa. Wybudowano ją w 1829 r. w miejscu wcześniejszej z k. XVII w. Drewniana, konstrukcji słupowej, założona na rzucie ośmioboku, nakryta ośmiobocznym dachem zwieńczonym kopulastym hełmem z sygnaturką.

W Radecznicy, także poza zespołem kościelno-klasztornym, przy skrzyżowaniu ulic Prusa i Ludowej, znajduje się murowana, dwukondygnacyjna kapliczka posiadająca XVIII – wieczną proveniencję. W górnej kondygnacji, we wnęce, umieszczona jest drewniana, ludowa rzeźba przedstawiająca Chrystusa Frasobliwego.

Tamże, przy ul. Prusa, w odległości ok. 200 m na północ od klasztoru, jest usytuowana kapliczka, pochodząca z 1926 r. Murowana, dwukondygnacyjna, pierwotnie zwieńczona ażurowym krzyżem. W dolnej, znacznie rozbudowanej kondygnacji, otwartej arkadowo od frontu umieszczono ludową, drewnianą rzeźbę przedstawiającą św. Franciszka.

Na południe od zabudowań Trzęsin, przy drodze prowadzącej do Żelebska, za cmentarzem zachowała się drewniana kapliczka pw. Św. Antoniego, wybudowana w 1875 r. Na jednej z belek (zapewne przeniesionej z wcześniej istniejącej cerkwi) jest wyryta data – 1803 r. Kapliczka ma konstrukcję wieńcową z ostatkami na „obłap”, w jej wnętrzu znajduje się niewielki, prosty ołtarz w formie mensy z gipsową figurką NMP Niepokalanie Poczętej.

Na północ od zabudowań wsi Zaporze, pośród pól, zachowała się murowana z cegieł dwukondygnacyjna kapliczka z figurą św. Apolonii, wzniesiona prawdopodobnie na przełomie XVIII/XIX w. W górnej kondygnacji otwartej z czterech stron umieszczona jest późniejsza, kamienna figura przedstawiająca św. Apolonię.

W środkowej części Zaporza, w pobliżu skrzyżowania z drogą prowadzącą do Gruszki Zaporskiej, w otoczeniu pięciu lip, znajduje się kamienna figura NMP Niepokalanie Poczętej, wystawiona w 1908 r. Na frontowej ścianie postumentu, stanowiącego podstawę figury wyryty jest napis „O MARIO BEZ GRZECHU PO CZETA MÓDL SIĘ ZA NAMI GRZESZNIKAMI”, poniżej którego wyryto datę 1908.

Kolejna figura NMP Niepokalanie Poczętej zachowała się w środkowej części Zaporza, pośród zabudowy mieszkalnej, ufundowana zapewne w 2 poł. XIX w. Rzeźba osadzona jest na kolumnie z trójstopniowym cokołem.

Na terenie Gminy licznie zachowały się zabytkowe krzyże, pośród których należy odnotować objęte ochroną konserwatorską:

- w południowej części Czarnegostoku, poza zabudowaniami, na skraju lasu, przy drodze numer 2919 L, postawiony w 1935 r., w formie krzyża łacińskiego osadzonego na postumencie z trójstopniowym cokołem.

- w Radecznicy, przy skrzyżowaniu ulic Uście i Zamojskiej, zachował żeliwny, neogotycki, ażurowy krzyż, osadzony na dwustopniowej podstawie, wzniesiony zapewne na pocz. XX w.

- w Radecznicy, przy ul. Prusa, w pobliżu kapliczki św. Antoniego „Na wodzie”, znajduje się żeliwny, łaciński krzyż, posadowiony na murowanej kolumnie, datowany na 1883 r. W podstawę krzyża włączona jest półkoliście zamknięta plakietka z wizerunkiem św. Antoniego.

- w Trzęsinach, na terenie zespołu kościoła parafialnego, jest usytuowany żeliwny, ażurowy krzyż, umieszczony na ceglanym postumencie, ufundowany w 1922 r.

- w Trzęsinach, vis a vis kościoła, przy skrzyżowaniu dróg, zachował niedatowany łaciński krzyż przydrożny, osadzony na postumencie z trójstopniowym cokołem. Na jego frontowej ścianie wryty jest napis BOŻE/ BŁOGOSŁAW/ LUDOWI / TWOJEMU.

5.2. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome znajdujące się na terenie Gminy to wyposażenie – kościołów parafialnych w Mokrymlipiu i Trzęsinach oraz zespołu klasztornego w Radecznicy. Najważniejsze elementy (ołtarz główny, ołtarze boczne, ambona, ławy i konfesjonały) neogotyckiego wyposażenie świątyni w Mokrymlipiu pochodzą z lat 20-tych XX w. Ufundowane zostały przez okolicznych właścicieli ziemskich, mieszkańców oraz młodzież pracującą w Ameryce (witraże).

Kościół bernardynów w Radecznicy został poważnie uszkodzony w trakcie pożaru, który miał miejsce w 1995 r. Zniszczone zostały liczne elementy wyposażenia m.in. polichromia, organy, a przede wszystkim obraz przedstawiający św. Antoniego. Odrestaurowano ołtarze, w głównym umieszczono kopię cudownego obrazu autorstwa Jerzego Kumali.

Po przejęciu cerkwi w Trzęsinach przez kościół rzymskokatolicki dokonano przebudowy nie tylko jego bryły, ale także wnętrza, co wiązało się z zamówieniem nowych ołtarzy, ambony, konfesjonałów, które pochodzą z l. 30 XX w. W ołtarzu głównym znajdują się obrazy – Chrzest Chrystusa w Jordanie oraz św. Antoni Padewski powstałe w tym samym okresie.

5.3. Zabytki archeologiczne

Z ogólnych obserwacji wynika, że zabytki archeologiczne przede wszystkim występują w strefach krawędziowych dolin, natomiast brak ich w głębi, na płaskowyżach. Potwierdza się to także na terenie Gminy, gdzie największe skupisko zabytków archeologicznych, na które natrafiono w trakcie badań tzw. Archeologicznego Zdjęcia Polski (obszary: 87-83, 87-84, 88-83, 88-84, 89-84, 90-84) mamy wzdłuż niewielkiej rzeki Gorajki w miejscowościach Gorajec, Gruszka Zaporska, Latyczyn i Zaburze oraz Gaju Gruszczańskim (w pobliżu rzeki

Por), w Podlesiu (Małym i Dużym), zlokalizowanym pierwotnie przy niewielkim zbiorniku wodnym. Należy jednak podkreślić, że obecnie niektóre z tych miejscowości, w wyniku procesów dziejowych zostały odsunięte od wody na rzecz przybliżenia do szlaków komunikacyjnych.

Ogólnie jednak nasycenie obszaru Gminy zabytkami archeologicznymi jest stosunkowo skromne, co w pewnym stopniu można tłumaczyć znacznym pierwotnie zalesieniem oraz utrudnionym dostępem do wody (rzek) i żyznych gleb. Najstarsze ślady osadnictwa pradziejowego odnotowane we wspomnianych badaniach AZP z 1989 r. pochodzą z młodszej epoki kamienia – neolitu. Wśród odnalezionych zabytków należy wskazać jeden odłupek krzemienny gładzonej siekiery i fragment ceramiki kultury pucharów lejkowatych (ok. 3700 – 3200 r. p.n.e.). Okres wczesnego brązu i brązu reprezentowany jest w postaci fragmentów ceramiki naczyniowej społeczności kultury trzcinieckiej (ok. 1700 – 1100 r. p.n.e.) i łużyckiej (ok. 1350 – 800 r. p.n.e.). Ponadto natrafiono na kilka fragmentów naczyń glinianych datowanych na okres lateński (ok. V – I w. p.n.e.). Najmłodszymi fazami zasiedlenia miejscowości jest okres późnego średniowiecza (poł. XIII – XV w.) i staropolski (XVI-XVIII w.)

Poza badaniami prowadzonymi przez archeologów, należy odnotować dwa niezwykle cenne znaleziska dokonane przez przypadkowe osoby w 1974 r. w Radecznicy. Pierwszym z nich są dwa tordowane naszyjniki wiązane z działalnością ludności kultury łużyckiej, które obecnie znajdują się w Muzeum Lubelskim. Ponadto w tym samym czasie, w trakcie robót ziemnych odkryto dwa groby szkieletowe z siekierą, które cechy stylistyczne pozwalają na wskazanie jej przynależności do kultury strzyżowskiej.

5.4. Zabytki w muzeach

W Gminnym Centrum Kultury, Sportu i Turystyki w Radecznicy nie ma stałej ekspozycji związanej z historią miejscowości znajdujących się na terenie Gminy są natomiast prowadzone bardzo bogate działania w zakresie kultywowania tradycji ludowych, warsztatów artystycznych, muzycznych, tanecznych, plastycznych, dziennikarskich i kostiumowych.

5.5. Krajobraz kulturowy

Zgodnie z definicją zawartą w art. 3 pkt. 14 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami *Krajobraz kulturowy to postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka.* Najpełniej wyraża się poprzez dziedzictwo

materialne, kształtujące krajobraz przyrodniczy na przestrzeni dziejów oraz dziedzictwo niematerialne - zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzane przez ludzi w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Ocalałe elementy krajobrazu kulturowego, stanowią o pamięci historycznej, tożsamej dla regionu. Należy jednak odnotować, iż na terenie gminy Radecznica nie ma układów urbanistycznych i ruralistycznych wpisanych do rejestru zabytków, jak też parków kulturowych, najpełniej pokazujących współistnienie wspomnianych elementów krajobrazu. Pomimo tego, w Gminie mamy do czynienia z czytelnym, dobrze ukonstytuowanym krajobrazem kulturowym współtworzonym przez warunki przyrodnicze (pagórkowate ukształtowanie terenu, kompleksy leśne) powiązane z czynnikami wynikającymi z działalności człowieka (zespół bernardyński, zespół parkowy, liczne kapliczki oraz układy ruralistyczne).

5.6. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 22 Ustawy z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw wójt (burmistrz) gminy prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy. W związku z zapisami w/w ustawy w gminnej ewidencji zabytków znajdują się:

1. zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
2. inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków (w tym nieruchome zabytki archeologiczne);
3. inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta Gminy w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków;

Tab. 1. Zabytki wpisane do rejestru zabytków woj. lubelskiego (stan na 31.12.2018 r.)

Lp	Miejscowość	Obiekt	Nr rej. zab.
1	Mokrelipie	Kościół paraf. rzym.-kat. pw. Znalezienia Krzyża Świętego wraz z wyposażeniem wnętrza,	A/1318
	Mokrelipie	Plebania w zespole kościoła paraf. rzym.-kat., cmentarz przykościelny w granicach ogrodzenia,	A/1318
	Mokrelipie	Cmentarz przykościelny w granicach ogrodzenia, w zespole kościoła paraf. rzym.-kat.,	A/1318
2	Mokrelipie	Cmentarz grzebalny wraz z nagrobkami wg wykazu	A/1508
3	Radecznica	Kościół paraf. rzym.-kat. pw. Św. Antoniego Padewskiego wraz z wyposażeniem wnętrza.	A/1305

4	Radecznica	Klasztor bernardynów, d. gimnazjum klasztorne	A/1305
5	Radecznica	D. internat, ob. szpital, w d. zespole klasztornym	A/1305
6	Radecznica	Kryte schody z dwoma bramami w zesp. klasztornym	A/1305
7	Radecznica	Kaplica św. Stanisława w zespole klasztornym	A/1305
8	Radecznica	Kaplica MBNP w zespole klasztornym	A/1305
9	Radecznica	Kaplica Marii Magdaleny w zespole klasztornym	A/1305
10	Radecznica	Kaplica św. Franciszka w zespole klasztornym	A/1305
11	Radecznica	Kaplica św. Antoniego „na wodzie”	A/1305
12	Radecznica	Park z cmentarzem w zespole klasztornym	A/1305
13	Radecznica	Figura kamienna na postumencie na cmentarzu przykościelnym	A/1305
14	Radecznica	Dziedziniec kościelny z drzewostanem	A/1305
15	Radecznica	Krzyż żeliwny na betonowej kolumnie w zespole klasztornym	A/1305
16	Radecznica	Figura MB Bolesnej na murowanym cokole w zespole klasztornym	A/1305
17	Zaporze	Cmentarz z I wojny światowej w granicach działki	A/1519

Poza w/w obiektami na terenie Gminy znajdują się także obiekty ruchome wpisane do rejestru zabytków, które stanowią wyposażenie kościołów:

Tabela nr 2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków (wyposażenie kościoła)

Lp.	Miejscowość	Miejsce przechowywania	Nr rej. zab.
1	Mokreplie	Kościół paraf. rzym.-kat. pw. Znalezienia Krzyża Świętego	B/ 98 (86 obiektów)
2.	Radecznica	Kościół paraf. rzym.-kat. pw. Św. Antoniego Padewskiego	B/373 (53 obiekty)

5.7. Zabytki w Gminnej Ewidencji Zabytków

Tabela 1. Wykaz kart obiektów znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr działki
1	Czarnystok	Kapliczka murowana z pocz. XX w.	2716
2	Czarnystok	Krzyż kamienny z 1935 r.	3131
3	Gorajec	Cmentarz parafialny rzymsko-katolicki	1112
4	Gorajec – Stara Wieś	Kapliczka przydrożna XVII w.	791
5	Gruszka Zaporska	Kapliczka domkowa drewn. św. Jan Nepomucen k. XIX w.	585/1
6	Mokreplie	Kościół paraf. rzym.-kat. pw. Znalezienia Krzyża Świętego wraz z wyposażeniem wnętrza	149
7	Mokreplie	Plebania w zespole kościoła paraf.	152
8	Mokreplie	Cmentarz przykościelny zespołu d. kościoła paraf.	153
9	Mokreplie	Dzwonnica-brama, poł. XIX w.	153
10	Mokreplie	Spichlerz XIX/XX w.	2491/5
11	Mokreplie	Drewniana kapliczka z figurą Chrystusa k. XIX w.	153
12	Mokreplie	Cmentarz grzebalny wraz z nagrobkami wg wykazu	930 i 931

13	Radecznica	Kościół paraf. rzym.-kat. pw. Św. Antoniego Padewskiego wraz z wyposażeniem wnętrza.	2131
14	Radecznica	Klasztor bernardynów, d. gimnazjum klasztorne	2136/9
15	Radecznica	D. internat, ob. szpital, w d. zespole klasztornym	2132
16	Radecznica	Kryte schody z dwoma bramami w zesp. klasztornym	2131
17	Radecznica	Kaplica św. Stanisława w zespole klasztornym	2146
18	Radecznica	Kaplica MBNP w zespole klasztornym	2142
19	Radecznica	Kaplica Marii Magdaleny w zespole klasztornym	2141
20	Radecznica	Kaplica św. Franciszka w zespole klasztornym	2143
21	Radecznica	Kaplica św. Antoniego „na wodzie”	1031
22	Radecznica	Park z cmentarzem w zespole klasztornym	2140
23	Radecznica	Figura kamienna na postumencie na cmentarzu przykościelnym	2131
24	Radecznica	Dziedziniec kościelny z drzewostanem	2131
25	Radecznica	Krzyż żeliwny na betonowej kolumnie w zespole klasztornym	2131
26	Radecznica	Figura MB Bolesnej na murowanym cokole w zespole klasztornym	2131
27	Radecznica	Cmentarz parafialny	172, 173
28	Radecznica	Kapliczka murowana z wnęką Chrystusa Frasobliwego	1388
29	Radecznica	Kapliczka murowana z wnęką św. Franciszka	130
30	Radecznica	Krzyż żeliwny na postumencie (ul. Uście)	1697
31	Radecznica	Kapliczka murowana z krzyżem drewnianym na cmentarzu przykościelnym	2131
32	Trzęsiny	Kościół paraf. rzym.-kat. pw. św. Jana Chrzciciela (d. cerkiew prawosławna), bud. 1902 r.	385
33	Trzęsiny	Kapliczka drewniana pw. św. Antoniego, pocz. XIX w.	239
34	Trzęsiny	Cmentarz paraf. rzym.-kat. zał. 1925 r.	227/2 i 231
35	Trzęsiny	Krzyż żeliwny na postumencie 1922 r.	385
36	Trzęsiny	Krzyż kamienny na postumencie	440
37	Zaporze	Cmentarz z I wojny światowej w granicach działki	1896
38	Zaporze	Kapliczka słupowa murowa z figurą św. Apolonii	805/4
39	Zaporze	Figura MB na postumencie, murowana 1908 r.	1276
40	Zaporze	Figura MB na kolumnie	1896
		Stanowiska archeologiczne wg wykazu LWKZ	

5.8. Zabytki o największym znaczeniu dla Gminy.

Największe znaczenie wśród zabytkowych obiektów znajdujących się na terenie Gminy niewątpliwie posiada zespół klasztorny w Radecznicy, zarówno z racji walorów zabytkowych, krajobrazowych jak i religijnych (sanktuarium św. Antoniego). W jego skład wchodzi: kościół wybudowany w l. 1684-1695 (dzieło Jana Linka, jednego z wyróżniających się architektów drugiej połowy XVII w. działających na Lubelszczyźnie), klasztor (1 ćw. XVIII w.), park z trzema kapliczkami z przełomu XVII/XVIII w. (przebudowanymi w 1934 r.) oraz zabudowane schody z bramą prowadzącą na dziedziniec (XVII w.). Całość uzupełnia mała

architektura powstała bezpośrednio powiązana z zespołem: krzyże, kapliczki i obelisk, wzniesione w tym okresie oraz kapliczka św. Antoniego (1829 r.), usytuowana już poza zespołem. Na początku XX w. zespół rozbudowano o internat i gimnazjum, związane z funkcjonowaniem instytucji zakonnych. Malowniczo wpisane w stok wzgórza sanktuarium jest jednym z najliczniej odwiedzanych miejsc pielgrzymkowych na terenie Lubelszczyzny, co dodatkowo podkreśla jego znaczenie.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY.

ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Ruralistyka

Jak wcześniej wspomniano na terenie Gminy występuje w zasadzie jeden układ ruralistyczny – jednodrożnica, z obustronną zabudową, który nigdzie nie zachował swej pierwotnej formy. Niewątpliwie wpływ na ten stan rzeczy miał niekontrolowany rozwój przestrzenny poszczególnych miejscowości, w wyniku którego już w 2 połowie XX w. wprowadzono nowe poprzeczne oraz równoległe połączenia, a także zagęszczono zabudowę.

Architektura sakralna:

Barokowy zespół kościelno-klasztorny w Radecznicy zachowany jest dobrym stanie m.in. dzięki systematycznemu dofinansowywaniu obiektów przez władze Gminy oraz staraniom administratorów parafii w uzyskiwaniu zewnętrznych środków (Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Starostwo Powiatowe w Zamościu). Widocznym tego wyrazem są prace remontowe prowadzone w ostatnich latach w klasztorze, w trakcie których wymieniono pokrycie dachowe i położone nowe tynki. Na prowadzących na wzgórze klasztorne krytych schodach „pokutnych” trwają zakrojone na szeroką skalę prace remontowe, które w najbliższych tygodniach zostaną zakończone. Nieco odmienna sytuacja ma miejsce w odniesieniu do wybudowanych w 1 ćw. XX w. internatu i d. gimnazjum, obecnie zajętych na potrzeby szpitala. Nadal są aktualne postulaty sprzed czterech lat, zgodnie z którymi wymiany wymagają zawilgocone tynki oraz pokrycia dachowe obu obiektów. Uzupełniający zespół rozległy park usytuowany w północnej części wymaga pilnych prac dendrologicznych, poprzedzonych inwentaryzacją zieleni.

Neogotycki kościół parafialny w **Mokrymlipiu**, od 2019 r. sukcesywnie remontowany m.in. dzięki dotacjom z funduszy gminnych oraz zewnętrznym (Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Starostwo Powiatowe w Zamościu) jest zachowany w dobrym stanie. Zarówno bryła jak pokrycie dachowe nie budzą zastrzeżeń. Dawna plebania ob.

kancelaria w ostatnich dwóch latach dzięki wsparciu Gminy i zewnętrznym dotacjom została gruntownie odrestaurowana, jej stan jest bardzo dobry.

Teren dawnego cmentarza przykościelnego w **Mokrymlipiu** jest uporządkowany. Natomiast w gorszym stanie technicznym są pozostałe obiekty wchodzące w skład zespołu:

- dzwonnica-brama jest niemal pozbawiona tynków (zachowane są zawilgocone i odparzone), z licznymi ubytkami cegieł i kamieni wapiennych oraz ceramicznej dachówki.
- fragment ściany d. kościoła pozostaje bez jakichkolwiek zabezpieczeń

Drewniany kościół w **Trzęsinach**, w latach 2019-2021 miał m.in. wzmocnione fundamenty, rozbudowane zakrystie, przebudowane wieże, wymieniony szalunek z zewnątrz oraz gruntownie odrestaurowane wnętrza, dzięki czemu obecnie jest w bardzo dobrym stanie.

Budynki przemysłowe:

Murowany z kamienia wapiennego spichlerz w Mokrymlipiu, wymaga wymiany pokrycia dachowego (zastąpienia płyt eternitowych innym pokryciem), oczyszczenia i uzupełnienia ścian zewnętrznych, które są zawilgocone z licznymi ubytkami.

Cmentarze i miejsca pamięci:

Rzymskokatolicki cmentarz parafialny w Gorajcu o stosunkowo niedawnym czasie powstania jest uporządkowany, zieleni pielęgnowana, nie wykazuje oznak zaniedbania.

Ogólny stan zachowania cmentarza parafialnego w Mokrymlipiu, nie budzi zastrzeżeń, gdyż alejki oraz większość nagrobków są uporządkowane i czytelne. Natomiast uwagi należy wnieść odnośnie niezadowolającego stanu najstarszych nagrobków m.in. K. Jaworskiego, T. Grabowskiego, rodziny Baranieckich i M. Kucharskiej, które wymagają prac konserwatorskich.

Cmentarz w Radeczniczy, obecnie nieczynny, wymaga uporządkowania i pilnych prac konserwatorskich. Z racji położenia na terenie dawnego parku klasztornego groby są zasypane liśćmi, uszkodzone korzeniami drzew, mogiły niejednokrotnie rozmyte. Na licznych nagrobkach, szczególnie tych najstarszych widoczne są zniszczenia będące wynikiem działań atmosferycznych oraz braku opieki ze strony najbliższych. Większość alejek jest nieczytelna, wymaga położenia nawierzchni. Należy również otoczyć cmentarz nowym ogrodzeniem.

Obecny cmentarz parafialny w Radeczniczy założony niedawno (1988 r.) jest zachowany w bardzo dobrym stanie, główne alejki utwardzone, kwatery czytelne, zieleni właściwie pielęgnowana, ogrodzenie stosunkowo nowe.

Cmentarz parafialny w Trzęsinach, niemal pozbawiony nagrobków o wartościach historycznych, zachowany jest w dobrym stanie, należy uporządkować alejki i ogrodzenie.

Cmentarz z I wojny światowej u Zaporzu obecnie znajduje się w dobrym stanie, czytelny jest układ mogił, zieleń jest pielęgnowana, podobnie jak figura Najświętszej Marii Panny Niepokalanie Poczętej. Również ogrodzenie nie budzi zastrzeżeń.

Kapliczki i figury przydrożne

Neogotycka kapliczka w Czarnymstoku, zachowana jest w dobrym stanie, gdyż poddawana jest bieżącym pracom zabezpieczającym przez okolicznych mieszkańców. Zastrzeżeń nie budzi również teren wokół niej, uporządkowany i ogrodzony sztachetowym płotem.

XVII – wieczna przydrożna kapliczka w Gorajcu – Starej Wsi usytuowana przy kościele parafialny, po pracach zabezpieczających przeprowadzonych w 2022 r., polegających m. in. na ususzeniu muru i położeniu nowych tynków zachowana jest w bardzo dobrym stanie.

Domkowa kapliczka w Gruszcze Zaporskiej, znajdowała się w bardzo złym stanie techniczny. Rozebrano jej bezwartościową z historycznego punktu widzenia obudowę i zastąpiono nową, nawiązującą formą do rozwiązań charakterystycznych dla regionu. Znajdująca się w jej wnętrzu XIX wieczna figura św. Jana Nepomucena została odrestaurowana jest w bardzo dobrym stanie.

Drewniana kapliczka domkowa w Mokrymlipiu została przeniesiona na teren dawnego cmentarza przykościelnego, jej stan od 2019 r, po zabezpieczeniu i pomalowaniu nie uległ zmianie. Znajdująca się w jej wnętrzu figura Chrystusa w typie „Serce Gorejące” zachowana jest w dobrym stanie.

Pośród kapliczek usytuowanych na terenie zespołu klasztornego w Radecznicy w bardzo złym stanie jest kamienny obelisk z widocznymi ubytkami materiału i detalu, omszały, ze zniszczonymi wskutek działań atmosferycznych i mechanicznych - tablicami. Obelisk wymaga pilnych prac konserwatorskich. Po ostatnich remontach konserwatorskich (m.in. wymiana tynków, odrestaurowanie elementów rzeźbiarskich oraz pokrycia dachowego) kapliczka, przy wejściu na dziedziniec, znajduje się w bardzo dobrym stanie. Podobny jest stan zachowania kamiennej figury Matki Boskiej Bolesnej na wysokiej kolumnie.

Murowane kaplice usytuowane na terenie parku klasztornego znajdują się w dobrym stanie technicznym, który nie wymaga na dzień dzisiejszy prac konserwatorskich. Natomiast w usytuowanej w pobliżu kościoła i klasztoru kaplicy św. Franciszka wskazana jest wymiana tynków, które w wielu miejscach są mocno zawilgocone i mają ubytki.

Kaplica św. Antoniego zwana „Na wodzie” poddawana jest bieżącym pracom zabezpieczającym, dlatego też jej stan zachowania nie budzi zastrzeżeń.

Ponadto w Radecznicy znajdują się dwie murowane kapliczki z drewnianymi figurami wewnątrz (Chrystusa Frasobliwego i św. Franciszka), których stan po remontach nie budzi zastrzeżeń. Jedynie w odniesieniu do rzeźby Chrystusa Frasobliwego wskazane są prace konserwatorskie z uwagi na stopień zniszczenia materiału.

Drewniana kapliczka pw. Św. Antoniego w Trzęsin zachowana jest w dobrym stanie, w ostatnich latach wymieniono więźbę i pokrycie dachowe, pomalowano ściany, uporządkowano wnętrze.

Kapliczka św. Apolonii w Zaporzu, wymaga pilnych prac konserwatorskich, gdyż na dużych partiach ścian widoczne są ubytki tynki, spod których wystają zmurszałe cegły. Na pokryciu dachowym zniszczona jest znaczna część ceramicznych dachówek. Bezwzględnie wskazane jest oczyszczenie wyniosłości, na której znajduje się kapliczka z dziko rosnącej roślinności, zasłaniającej ją niemal całkowicie.

Obie kamienne figury NMP Niepokalanie Poczętej w Zaporzu, dzięki opiece okolicznych mieszkańców zachowane są w dobrym stanie. Podobna sytuacja ma miejsce w odniesieniu do zabytkowych krzyży znajdujących się na terenie Gminy (Czarnystok, Radecznica, Trzęsiny), które także poddawane są bieżącym remontom.

Zabytki ruchome

Zabytki ruchome znajdujące się na terenie Gminy będące wyposażeniem kościołów parafialnych w Mokrymlipiu, Radecznicy i Trzęsinach znajdują się pod właściwą opieką administratorów parafii, dlatego też ich stan nie budzi zastrzeżeń.

Archeologia

Sieć osadnictwa na terenie Gminy jest skupiona i stosunkowo dobrze spenetrowana w formie badań AZP (obszary: 87-83, 87-84, 88-83, 88-84, 89-84, 90-84). Poza wspomnianymi powyżej przypadkowymi odkryciami w Radecznicy (dwa tordowane naszyjniki i dwa groby szkieletowe), w trakcie tych badań nie natrafiono na znaleziska, których wartość miałyby ponadlokalne znaczenie. Pozyskany z nich zabytkowy materiał jest charakterystyczny dla poszczególnych kultur i nie wykracza poza typowe dla nich elementy - broń, narzędzia rolnicze czy naczynia.

Zabytki archeologiczne są szczególnie narażone na zniszczenia i uszkodzenia, co może być wywołane zarówno działaniami człowieka jak i natury, np. erozją. W związku

z powyższym, mając na uwadze rangę Gminy i wagę ewentualnych znalezisk konieczne jest prowadzenie prac ziemnych na omawianym obszarze pod nadzorem archeologicznych.

- działania inwestycyjne, związane z budową obiektów kubaturowych, budową i rozbudową współczesnej infrastruktury,

- erozja i niszczenie stanowisk przez głęboką orkę na terenach rolniczych.

- amatorskie poszukiwania zabytków archeologicznych (w tym przy pomocy wykrywacza metali) i rozkopywanie stanowisk. Z powyższym wiąże się zapis w Ustawie o Ochronie Zabytków i Opiece nad Zabytkami, który reguluje te kwestie. Zgodnie z art. 33 ust. 1. ustawy *„Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta)”*. Osobom, które odkryły bądź przypadkowo znalazły zabytek archeologiczny i dopełniły obowiązków określonych odpowiednio w art. 32 ust. 1 lub w art. 33 ust. 1, przysługuje nagroda. Z tego przepisu wyłączono osoby (specjalistów), które zajmujące się zawodowo badaniami archeologicznymi lub osoby działające w grupach lub organizacjach prowadzących poszukiwania na podstawie odrębnych pozwoleń LWKZ. Warunki i tryb przyznawania nagród określa (rodzaje nagród, źródła ich finansowania i wysokość nagród pieniężnych) Rozporządzenie Ministra Kultury z dn. 1.04.2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz.U. 2004 nr 71 poz. 650).

- w przypadku podjęcia informacji o łamaniu przepisów ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami w zakresie ochrony zabytków archeologicznych (np. ich odkryciu i niezgłoszeniu służbom konserwatorskim tego faktu, nielegalnych poszukiwaniach za pomocą detektora metali) – na Gminie ciąży obowiązek powiadomienia o tym fakcie służby konserwatorskie. Władze Gminy powinny również informować urząd konserwatorski o zagrożeniach zabytków archeologicznych wynikających z przyczyn niezależnych od działalności człowieka.

Analizując szanse i zagrożenia stanu dziedzictwa kulturowego na terenie Gminy należy wskazać kilka elementów, które są już teraz lub w nieodległej przyszłości staną się znacznymi walorami. Niewątpliwie za jeden z najważniejszych należy wskazać uwarunkowania krajobrazowo-przyrodnicze, których wartość już doceniono włączając znaczny obszar gminy w teren Szczebrzeszyńskiego Parku Krajobrazowego. Te wyjątkowe wartości są nie do przecenienia z uwagi na rosnące zapotrzebowanie na rozwój turystyki w regionie, wynikający

zarówno z dużej popularności Roztocza jak i bliskości dużego ośrodka miejskiego, jakim jest Zamość.

Niezwykle ważne jest także nasycenie obszaru Gminy cennymi zabytkami, posiadającymi ponadlokalną wartość, skupionymi przede wszystkim wokół sanktuarium w Radecznicy, która stała się bardzo ważnym miejscem na pielgrzymkowej mapie Polski. Wspomniane elementy uzupełnione o liczne bardzo ciekawe przydrożne kapliczki, daje też podstawę do stworzenia regionalnych szlaków rowerowych podłączonych do SPK. Również bliskość dużego ośrodka miejskiego jakim jest Zamość może być korzystnym bodźcem dla rozwoju turystyki na terenie Gminy, gdyż odległość między nimi - ok. 35 km pozwala na stosunkowo szybkie przemieszczanie się rowerem lub samochodem dobrze utrzymaną drogą wojewódzką nr 74.

Słabą stroną dziedzictwa kulturowego na terenie Gminy jest stosunkowo skromnie rozwinięta baza noclegowa i gastronomiczna, która uniemożliwia zatrzymanie się tu większych grup turystycznych na dłuższy okres czasu. Niekorzystny wpływ ma także słabe skomunikowanie ze Szczebrzeszyńskim Parkiem Krajobrazowym, nielicznymi i słabej jakości drogami. Jako elementy niekorzystnie wpływające na krajobraz kulturowy Gminy należy wskazać brak propagowania dobrych wzorców w zakresie harmonijnego kształtowania krajobrazu, niską świadomość społeczną w postrzeganiu wartości dziedzictwa jako autentycznego, nieodnawialnego zasobu oraz brak poczucia tożsamości, łączności z tradycją, historią.

Jednak przede wszystkim minusem są stosunkowo skromne (wobec potrzeb) możliwości finansowe Gminy, utrudniające podejmowanie samodzielnych inicjatyw związanych z ochroną zabytków w szerszym zakresie.

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Jak wcześniej wspomniano najcenniejsze zabytki znajdujące się na terenie Gminy (kościół w Radecznicy oraz Mokremlipiu) zachowane są w dobrym stanie, co niewątpliwie należy wiązać z dobrą współpracą ich właścicieli z władzami Gminy, które sukcesywnie od lat dofinansowują te obiekty. Dobrą ilustracją tych działań jest poniższe zestawienie nakładów poniesionych w ostatnich latach:

2019 r.

Radecznica

Uchwała XII.76/2019 z dn. 30 sierpnia 2019 r, którą przekazano dotację z budżetu Gminy Radecznica w wysokości 20.000,00 zł - Remont poszycia dachowego wielkich schodów „pokutnych”- dach, więźba dachowa, obróbki blacharskie w Radeczniczy.

Całość kosztów – 256,333,34 – 100 %-

Dotacja – 20.000,00 – 7,8%

Wysokość pomocy z innych źródeł: 63.336,00 -24,7

Trzęsiny

Uchwała XI.67/2019 z dn. 30 lipca 2019 r, którą przekazano dotację z budżetu Gminy Radecznica w wysokości 50.000,00 zł - Wzmocnienie fundamentów kościoła, rozbudowa obu zakrystii i przebudowa wieży na kościele w Trzęsinach.

Całość kosztów: 644.289,00- 100%

Dotacja: 50.000,00 -7,6%

Wysokość pomocy z innych źródeł: 406,490,00- 63,09%

Mokrelipie

Uchwała XI.66/2019 z dn. 30 lipca 2019 r, którą przekazano dotację z budżetu Gminy Radecznica w wysokości 10.000,00 zł - Remont elewacji budynku zabytkowej plebanii przy kościele parafialnym w Mokrymlipiu

Całość kosztów: 439.926,97 – 100%

Dotacja: 10.000,00 – 2,27%

Wysokość pomocy z innych źródeł: 220.000,00 – 50%

2020 r.

Trzęsiny

Uchwała XIX.124.2020 z dn. 28.05.2020 r, którą przekazano dotację z budżetu Gminy Radecznica w wysokości 50.000,00 zł na prace wewnątrz świątyni: obicie sufitu i ścian nowym materiałem z drewna, ułożenie nowej podłogi drewnianej w nawie kościoła i prezbiterium, nowa instalacja oświetleniowa i nagłośnieniowa, odnowienie polichromii i malowanie ołtarzy - prace wykończeniowe na zewnątrz świątyni: schody z obu zakrystii, remont schodów przy głównym wejściu, pochylnia dla niepełnosprawnych oraz opaska odwadniająca wokół kościoła

Całość kosztów 242.000,00- 100%

Dotacja: 50.000,00 -7,6%

Wysokość pomocy z innych źródeł:

Mokrelipie

Uchwała XIX.124.2020 z dn. 28.05.2020 r, którą przekazano dotację z budżetu Gminy Radecznica w wysokości 40.000,00 zł z przeznaczeniem na renowację zabytkowych drzwi zewnętrznych – frontowych plebanii. Usunięcie dotychczasowych okien i wykonanie 2 nowych, stylizowanych okien drewnianych *Meranti* przy wejściu głównym oraz renowacja i montaż 2 zabytkowych krat okiennych.

Całość kosztów: 40.074,49

Dotacja: 40.000,00 – 99,92%

Środki parafii – 74.49-0,18%

2020 r.

Powiat zamojski

Mokrelipie – prace konserwatorskie - renowacja obrazów- 5.000 zł

Radecznica remont „Wielkich Schodów pokutnych” – 8.000 zł

2021 r.

MKDN

Przypora Duża Klasztoru - 90.000,00

Plebania Mokrelipie – 50.000 zł uległa zmniejszeniu i wyniosła ostatecznie- 45.462,63 zł

Powiat zamojski

Mokrelipie – prace konserwatorskie renowacja obrazów – 5.000 zł.

Remont „Przypory wielkiej” - 8.000 zł.

2022 r.

MKDN

Plebania Mokrelipie – Plebania (1930 r.) prace konserwatorskie i restauratorskie przy elewacji kwota 80.000,00 - dotacja uległa zmniejszeniu i wynosi ostatecznie 79.976,18 zł

Radecznica remont „Wielkich Schodów pokutnych” - etap I – 95.000,00 zł

Powiat zamojski

Radecznica remont „Wielkich Schodów pokutnych” – 10.000,00 zł

Generalnie należy stwierdzić, że polityka władz Gminy Radecznica w zakresie opieki nad zabytkami podąża we właściwym kierunku, kładąc główny akcent na najcenniejsze obiekty, których dobry stan będzie magnesem dla rozwoju turystyki. Powyższe działania podjęto mając na uwadze rosnącą wartość sektora usług turystycznych i jego wpływu na wzrost zatrudnienia miejscowej ludności. Nadal jednak przed władzami samorządowymi stoi wiele wyzwań mających na celu możliwie jak najlepsze wykorzystanie walorów zabytkowych

obiektów znajdujących się na terenie Gminy, zarówno związanych z radecznikiem sanktuarium, jak i poza nim. Dlatego też wskazana jest daleko idąca pomoc finansowa skierowana do właścicieli najcenniejszych obiektów, a także zwiększenie wiedzy o nich w mediach społecznościowych. W uzupełnieniu należy wskazać na możliwości pozwalające na dofinansowania do wniosków realizowanych w ramach rządowego programu "POLSKI ŁĄD".

7.1. Priorytety programu opieki

A. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego.

B. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako elementu rozwoju społeczno-gospodarczego Gminy.

7.2. Kierunki działań programu opieki

A.1. Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego.

B.1. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne.

7.3. Zadania programu opieki

A.1.1.:

Na najbliższe cztery lata Wójt i władze Gminy zaplanowali szereg działań mających na celu pomoc w rewitalizacji obiektów sakralnych znajdujących się na terenie Gminy. Działania te zakładają współfinansowanie w kolejnych latach inwestycji zgłaszanych przez właścicieli obiektów zabytkowych.

Ponadto w ramach szerszych działań podjęta zostanie:

- Współpraca z gminnymi szkołami w ramach opieki nad cmentarzem wojennym w Zaporzu
- Sporządzenie dla wszystkich zaewidencjonowanych zabytków archeologicznych kart adresowych wg wzorów Narodowego Instytutu Dziedzictwa.
- Cykliczne aktualizowanie zasobu Gminnej Ewidencji Zabytków
- Wprowadzenie i egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określoną w powstającym miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego (głównie w zakresie wysokości zabudowy, jej charakteru i funkcji).
- Walka z samowolami budowlanymi (reagowanie na przebudowy, rozbudowy, wszelkie przekształcenia obiektów znajdujących się w GEZ bez uzgodnień z władzami Gminy i urzędem konserwatorskim).
- Walka z samowolami budowlanymi (reagowanie na przebudowy, rozbudowy, wszelkie przekształcenia obiektów znajdujących się w GEZ bez uzgodnień z władzami Gminy i urzędem

konserwatorskim). Tu należy przypomnieć, że wszelkie planowane prace przy obiektach i obszarach znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków winny uzyskać akceptację wojewódzkiego konserwatora zabytków w trybie przewidzianym odrębnymi przepisami prawa.

- Ochrona panoram widokowych o wartościach kulturowych w oparciu o zmiany w Ustawie Krajobrazowej z 2015 r.

B.1.1:

- Pomoc administracyjna i prawna właścicielom zabytkowych obiektów w podejmowaniu starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków
- Dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach niebędących własnością gminy w postaci stosownej uchwały dotyczącej dotacji na prace remontowo-konserwatorskie (w pierwszej kolejności wpisanych do rejestru zabytków i najbardziej zagrożonych).
- Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, itp.)
- Opracowanie planu systematycznych kontroli stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach komunalnych.

Zadania dodatkowe

1. Aktualizacja informacji o dziedzictwie kulturowym Gminy w prowadzonym przez Urząd Gminny portalu internetowym www.gminaradecznica.pl. Stałe poszerzanie zawartości portalu internetowego o wiadomości na temat historii gminy, wartości zasobów dziedzictwa kulturowego, potrzeb ochrony, tradycji lokalnych.
2. Działania tego typu wpływają na wzrost zainteresowania dziedzictwem kulturowym, przyczyniają się do wzrostu atrakcyjności turystycznej Gminy poprzez podniesienie rangi informacji turystycznej, podniesienie konkurencyjności dzięki ofercie turystycznej w miejscu zamieszkania, wzbogacania istniejących i kreowanie nowych produktów turystycznych wykorzystujących dziedzictwo kulturowe.
3. Realizacja programu ogólnospołecznej edukacji kulturowej; edukacja dzieci i młodzieży nastawiona na poznanie wartości tzw. "małych ojczyzn" i wskazanie potrzeby ochrony krajobrazu kulturowego jako swoistego wyróżnika i świadectwa tożsamości regionalnej.
3. Współudział w organizacji i współfinansowanie imprez kulturalnych, zwłaszcza oznaczeniu ponadlokalnym, promujących dziedzictwo kulturowe; dalsze uczestnictwo gminy, placówek szkolnych, bibliotecznych i instytucji kultur w Europejskich Dniach Dziedzictwa.

4. Działania związane z funkcjonowaniem szlaków edukacyjno-turystycznych zasobach dziedzictwa kulturowego.
5. Stała opieka nad pomnikami i miejscami pamięci.
6. Współpraca władz Gminy z organizacjami pozarządowymi, instytucjami regionalnymi, wojewódzkimi oraz ministerialnymi w promocji dziedzictwa kulturowego gminy.
7. Promocja dziedzictwa kulturowego gminy oraz upowszechnianie problematyki ochrony dóbr kultury w mediach, internecie, prasie, wydawnictwa własne gminy.

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Władze samorządowe mają do dyspozycji liczne instrumenty bezpośredniego i pośredniego oddziaływania, w tym zwłaszcza finansowe wspieranie określonych przedsięwzięć, sporządzanie miejscowych planów przestrzennego zagospodarowania gminy, inspirowanie działań niezależnych podmiotów społecznych, gospodarczych i politycznych (np. instytucji biznesowych), stymulowanie powstawania zrzeszeń publiczno-prywatnych, informowanie środowisk, opinii publicznej, władz państwowych itp. o swoich zamiarach i wpływanie na regionalną politykę kulturalną.

Zakłada się, że zadania określone w Programie ochrony zabytków dla Gminy Radecznica będą realizowane w wyniku podjęcia następujących działań:

A/ współpracy władz Gminy z ministerstwem właściwym do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, z wojewódzkim konserwatorem zabytków, diecezją, organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami regionalnymi, ośrodkami naukowymi oraz właścicielami obiektów zabytkowych;

B/ własnych działań władz gminy:

a/ tworzenia prawa miejscowego;

b/ finansowanie instytucji kultury, dotacje, system ulg finansowych, nagrody, zachęty dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych oraz należyte utrzymywanie, wykonywanie remontów i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością lub użytkowanych przez gminę;

c/ realizacja projektów i programów miejscowych;

d/ inne - działania stymulujące, promocyjne, edukacyjne itp.;

e/ działania w ramach programów dofinansowywanych z funduszy Unii Europejskiej.

9. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Priorytet 7.1.A - Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego gminy (wskaźniki oceny poziomu realizacji GPOnZ):

- poziom (w %) wydatków budżetu gminy poniesionych na realizację programu ochrony i opieki nad zabytkami;
- wartość pozyskanych środków finansowych ze źródeł pozabudżetowych przez gminę;
- liczba obiektów poddanych pracom zabezpieczającym przed zniszczeniem lub kradzieżą;
- zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi;
- ilość przeprowadzonych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność gminy i pozostałych jednostek.

Priorytet 7.1.B - Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców gminy (wskaźniki oceny poziomu realizacji GPOnZ):

- poziom wiedzy mieszkańców gminy na temat gminnej ewidencji zabytków;
- liczba opracowanych i wydanych publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy;
- liczba zorganizowanych konkursów szkolnych popularyzujących historię gminy oraz jego zabytki;
- liczba utworzonych szlaków turystycznych.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Z uwagi, iż program opieki nad zabytkami jest swoistym zbiorem celów i zadań dla gminy jako terytorium administracyjnego, a nie wyłącznie dla władz terenu, także źródła finansowania nie odnoszą się wyłącznie do środków, którymi dysponuje gmina. Należy zatem przyjąć, że źródłem finansowania zadań wskazanych do realizacji w programie, będą zarówno środki, które pozostają w dyspozycji lub w zasięgu Gminy Radecznica, jak również inne źródła (rządowe, prywatne, itp.), tj.:

- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Promesa Ministra Kultury” www.mkidn.gov.pl

- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Dziedzictwo kulturowe” – www.mkidn.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Fundusz wymiany kulturalnej” – www.mkidn.gov.pl
- Informacje dotyczące Rządowego Funduszu Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych <https://www.bgk.pl/polski-lad/>
- Informacje dotyczące programów operacyjnych Interreg <https://www.ewt.gov.pl/strony/o-programach/programy-interreg-2021-2027/prace-nad-programami-interreg-2021-2027/>
- Informacje dotyczące programów operacyjnych, w szczególności Programu Fundusze Europejskie dla Lubelskiego 2021-2027 <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-2021-2027/fundusze-dla-regionow/>
- Informacje dotyczące wspólnej polityki Rolnej WPR 2021-2027 – <https://ksow.pl/programy/wpr-2021-2027>
- Informacje dotyczące programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021-2027 (FERS)– <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-2021-2027/fers/>
- Informacje dotyczące programu operacyjnego Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS) <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-2021-2027/feniks>
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Fundusz dla organizacji pozarządowych” – www.funduszngo.pl
- Informacje dotyczące możliwości finansowania przy wykorzystaniu ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym www.partnerstwopublicznoprywatne.info/ustawa_ppp.php
- Inne

Tu należy podnieść niezwykle ważną kwestię jaką jest finansowanie prac związanych z remontami i pracami konserwatorskimi obiektów sakralnych, które w znacznym stopniu jest pokrywane ze środków unijnych. Prace przy obiektach tego typu można także finansować ze środków budżetu państwa. Istnieje także możliwość wsparcia prac przy zabytkach sakralnych, przyznawanych przez Fundusz Kościelny, którego jednym z zasadniczych celów jest dofinansowywanie remontów i konserwacji; obiektów sakralnych o wartości zabytkowej, w tym podstawowe prace zabezpieczające obiekt.

W przypadku szczególnych projektów można też pozyskać środki z Narodowego Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. Dotyczy to dofinansowania konserwacji zabytkowych parków wpisanych do rejestru zabytków oraz dofinansowania publikacji związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.

W przypadku szczególnych projektów można też pozyskać środki z Narodowego Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. Dotyczy to dofinansowania konserwacji zabytkowych parków wpisanych do rejestru zabytków oraz dofinansowania publikacji związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.

Obiekty typu cmentarze wojenny mogą być wspierane z funduszy Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie lub z Komitetu Opieki nad Grobami, działającego w ramach Towarzystwa Współpracy Europejskiej w Lublinie.

Aktualizacja programu.

W miarę realizacji zadań i poszczególnych projektów może nastąpić naturalna potrzeba aktualizacji czteroletniego programu ochrony zabytków i opieki nad Zabytkami dla Gminy Radecznica. Przyczyny takich zmian wiązać się mogą z nowymi wymogami formalnymi dotyczącymi programu, dostosowania go do ujawnionych w trakcie realizacji programu nowych zamierzeń właścicieli zabytków lub pojawienia się nowych możliwości prawnych. W związku z tym program może być aktualizowany odrębnie dla poszczególnych zadań, obejmując zmiany w ich zakresie lub może być poszerzany o nowe zadania, wynikające z bieżących potrzeb. Zmiany programu winny być opiniowane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie i zatwierdzane uchwałami Rady Gminy.